

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Центар за историјску географију и историјску демографију

ШУМАДИЈА У XV ВЕКУ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЈА

Уредници

Синиша Мишић
Марија Копривица

БЕОГРАД
2018

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
СКРАЋЕНИЦЕ	9
I УВОД	
1. Географско-историјски оквири (Синиша Мишић)	19
2. Шумадија у смутним временима 1371–1402 (Синиша Мишић)	27
II ПОЛИТИЧКА ГЕОГРАФИЈА	
1. Шумадија на српско–турско–угарској тремеђи (Владимир Алексић)	33
2. Турска управа на подручју Шумадије (Марија Копривица)	59
III ЦРКВЕНА ГЕОГРАФИЈА	
1. Православна црква у Шумадији у средњем веку (Марија Копривица)	79
2. Католичке заједнице (Катарина Митровић – Дејан Радичевић)	101
3. Исламизација и положај православне цркве у Османском царству (Марија Копривица)	125
IV НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО	
1. Градови и тргови (Синиша Мишић)	137
1.1. Београд (Катарина Митровић – Дејан Радичевић)	140
1.2. Борач (Владета Петровић)	162
1.3. Витешка Трпеза (Александар Крстић)	163
1.4. Железник (Александар Крстић)	164
1.5. Жрнов (Александар Крстић)	167
1.6. Јагодна (Александар Крстић)	170
1.7. Кулич (Александар Крстић)	172
1.8. Неваде (Владета Петровић)	175
1.9. Некудим (Александар Крстић)	175
1.10. Островица (Владета Петровић)	179
1.11. Паракинов брод (Александар Узелац)	181
1.12. Равно (Александар Узелац)	182
1.13. Рудишта (Александар Крстић)	183
1.14. Рудник (Владета Петровић)	186
1.15. Смедерево (Владета Петровић)	191
1.16. Сребреница (Владета Петровић)	197
1.17. Хлапова Пољана (Александар Узелац)	199
1.18. Честин (Владета Петровић)	200
2. Сеоска насеља и насељеност (Марија Копривица)	201

Островице, где је издао повељу. Борач се не помиње у сачуваним повељама које говоре о овим походима.

После Никопољске битке и слома Вука Бранковића угарска војска је 1397. године заузела Борач а безуспешно је покушала да освоји Неваде и Честин. Угри сигурно нису дуго задржали освојене тврђаве.¹⁰⁵ Године 1405. у *славном граду Борчу* деспот Стефан Лазаревић је Дубровчанима потврдио трговачке повластице.¹⁰⁶ У време Деспотовине, Борач је био седиште истоимене власти. У две повеље у којима се помиње борачка власт наведена су села друга Враћевштица (једна Враћевштица припадала је островичкој власти), Граховац, Коњуша, Старче и Врбава.¹⁰⁷ Десетак километара северозападно од Борача у селу Бело Поље деспот Стефан Лазаревић је вероватно имао свој двор: ту су га затекли дубровачки посланици 8. јуна 1427. године.¹⁰⁸ Турци су Борач први пут заузели 1438. године. Враћен је деспоту 1444. године. Јула месеца 1454. године османска ордија освојила је Островицу, коју су Срби повратили, јер се 1456. и 1458. године помињу *островичка и борачка власт*. Турци ће коначно заузети Борач вероватно када и Островицу 1458. године.¹⁰⁹

1.3. Витешка Трпеза (Витежска Трпеза, Витешка Трпеза, лат. Vitesz Trapesan) – једно од три палисадна утврђења које је угарска војска подигла код Смедерева током операција у северној Србији у јесен 1476. године. Утврде су биле изграђене од дрвета, опасане опкопима и троструким земљаним бедемима са одбрамбеним плетерима и снабдевене топовима и осматрачким кулама. Циљ њихове изградње био је пресецање веза Смедерева са околином, како би се сандакбег Али-бег Михалоглу приволео на предају. Српски летописи бележе да су утврђења била саграђена на Годоминском пољу, поред Дунава,¹¹⁰ док се из једног писма краља Матије Корвина сазнаје да је угарска војска подигла и мост код ушћа Мораве у Дунав. Како се у истом писму каже да су кастели били изграђени на обе обале реке, извесно је да су имали и функцију заштите овог моста.¹¹¹ Ви-

---

¹⁰⁵ В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби*, 98, 100. Б. Стојковски, *Српско-угарске везе 1389–1402*, 40, 42, 43, 44, 52. Ђ. Харди, *Прилог расправи*, 86.

¹⁰⁶ Љ. Стојановић, *Повеље и писма V1*, 200–204. А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 43–51.

¹⁰⁷ М. Динић, „Власти“ за време Деспотовине, Зборник ФФ 10/ 1 (1969) 220–227; С. Мишић, *Поседи великог логотета*, 7–18; В. Петровић – Д. Булић, *Проблем убикације Рудника*, 46–47.

¹⁰⁸ М. Динић, *Област централне Србије*, 61.

¹⁰⁹ С. Мишић, *Поседи великог логотета*, 7–18.

¹¹⁰ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 250–251.

¹¹¹ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek*, 326 (= V. Frankó, *Matyás király levelei I*, Budapest 1893, 359). Длугош, с друге стране, помиње пет утврђења

тешка Трпеца је једини од ових кастела познат по имену, па се може сматрати најважнијим од њих. Већ у децембру исте 1476. године, султан Мехмед II је у повратку с похода из Влашке послао војску која је Смедерево ослободила блокаде, зауевши два угарска бастиона, док је посади трећег допуштено да се повуче у Београд. Витешка Трпеца и остале утврде тада су разорене.¹¹²

1.4. Железник (лат. Selesnich, тур. Jeleznik/ Jelejnik) – трг и рудник сребра и олова, налазио се у атару села Стојник на Космају, западно од Сопота. На том простору постојао је велики римски рударски центар, од кога су остали трагови утврђења, насеља, некропола и други налази на више места у селима Стојник, Губеревац и Бабе.¹¹³ Није познато када је започела средњовековна експлоатација руде у Железнику, а први помен овог рудника датира из друге половине 14. века. Почетком фебруара 1359. године Дубровчанин Грго Скринић (Gergo de Schrina) боравио је „in Selesnich in Chuseua“, одакле је писао својој влади да је кнез Војислав Војиновић његовим дужницима одузео неко олово, које је требало њему да дају.¹¹⁴ Не зна се где је кнез Војислав конфисковао поменуто олово, па се, стога, не може са сигурношћу утврдити, ни да ли је овај моћни обласни господар у то време држао под својом влашћу космајски рударски центар.¹¹⁵ Двојица житеља Железника, браћа Хвалоје и Доброхвал, помињу се 1363. године у тестаменту Дубровчанина Домање Петра Искрице.¹¹⁶ Првих деценија 15. века овај рудник и трг био је у опадању. Према тврдњама дубровачких власти изнетих у писму деспоту Ђурђу из 1433. године, у ње-

---

подигнутих на обали Дунава поред Смедерева: *Jana Długosza, kanonika Krakowskiego, Dziejów Polskich ksiąg dwanaście*, ed. A. Przewdziecki, t. V, ks. XII, Krakow 1870, 612.

¹¹² Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300–1514)*, ed. J. Ursu, București 1910, 92–96; Antonii Bonfini, *Rerum Hungaricarum Decades, quatuor cum dimidia*, Lipsiae 1771, 593, 598; И. Руварац, *Прилозици к објашњењу извора српске историје*, Гласник СУД 47 (1879) 213–215; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 411; Ј. Радонић, *Donado da Lezze и његова „Historia turchesca“*, ГНЧ 32 (1913) 330–331; М. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 297, 301, који сматра да су угарска утврђења била на банатској страни; О. Зиројевић, *Смедеревски санџакбег*, 18; ИСН II, 384–385 (С. Ћирковић).

¹¹³ *Inscriptions de la Mésie Supérieure I*, Београд 1976, 95–113, 120–155 (S. Dušanić); С. Душанић, *Из историје касноантичког рударства у Шумадији*, Старинар 40–41 (1989–1990) 217–223; *Античко сребро у Србији*, пр. И. Поповић, Београд 1994, 14, 56–57; V. Simić, *Istoriski razvoj*, 190–195; *Старо српско рударство*, 13, 45 (Р. Ћук).

¹¹⁴ К. Јиречек, *Споменици српски*, 32–33; А. Крстић, *Кучево и Железник*, 141.

¹¹⁵ С. Мишић, *Територијална организација Браничева 14–15*, сматра да је Железник у то време био у поседу кнеза Војислава Војиновића.

¹¹⁶ М. Динић, *Српске земље*, 110, нап. 76; А. Крстић, *Кучево и Железник*, 141.

га више трговци нису залазили нити су ту пословали, па је скоро потпуно запустео.¹¹⁷

Доласком Османлија рударство у Железнику је обновљено, па је и насеље, које је све време припадало царском хасу, током првог века турске власти било значајно. Према првом сачуваном попису Смедеревског санџака из 1476/8. године, Железник у истоименој нахији био је трг (пазарно место) и имао је 105 кућа. Закуп тржне таксе годишње је царској благајни доносио 1000 акчи. Ушур (десетина) од сребрне руде износио је годишње 4160 акчи, што је, са харачем од житеља Железника, све укупно чинило 5660 акчи.¹¹⁸ Четрдесет година касније (1516), Железник је имао укупно 245 домаћинстава у четири махале: Градиште – 61 кућа, Стенице – 52 куће, Врбица – 46 кућа и Станово – 61 кућа.¹¹⁹ Центар Железника, махала Градиште, где је био пазар, односно средњовековни трг, налазио се на локалитету Градиште крај речице Прутен, у атару села Стојник. Име је добио по остацима римског каструма који се ту налазио. Махала Станово била је на локалитету Стануждине, југозападно од Градишта, на Лесковачком потоку, махала Стенице источно од Градишта, око Стеничке баре, а махала Врбица око потока Врбовца, такође у атару села Стојник.¹²⁰ Структуру прихода чинили су харач и натурална давања (6500 акчи), тржна такса, свадбарина и такса на винску бурад (1500 акчи), ушур од пољопривредних производа (3000 акчи), ушур од сребрне руде (2000 акчи), док се од олова није узимало ништа, будући да је предавано закупнику мајдана Рудник.¹²¹

---

¹¹⁷ Исти случај био је, према овим наводима, и са Призреном, Брсковом и другим местима: К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 270, 283; М. Спремић, *Деспот Бурђа*, 583, 685, 712; *Старо српско рударство*, 45 (Р. Ћук).

¹¹⁸ ТТД No 16 (1476) 5–6; Х. Шабановић, *Турски извори*, 5–7.

¹¹⁹ Осим Железника, царском хасу су припадали село Љубушница (25 кућа) и три ненастањене мезре, сејалишта Железника (Лутовац, Халај и Стубица), као и пусто село Рудишта, са мезрама Дреником и Ораховцем. У истом попису бележи се и да су становници села Неменикуће (на Космају), укупно четири куће, напустили своју земљу и да станују у руднику Железник: ТТД No 1007 (1516) 55–57, 162; Х. Шабановић, *Турски извори*, 13–16; А. Крстић, *Кучево и Железник*, 146, 158.

¹²⁰ В. Радовановић, *Где су се налазила непозната села и мезре у околини Београда која се помињу у турским катастарским пописима од 1476. до 1566.*, ГГБ 22 (1975) 37–39; Ђ. Симоновић, *Проблем убикације рудника сребра и средишта нахије Железника (крај 15. и прва половина 16. века)*, Зборник радова Етнографског института 11 (1981) 47–55, с извесним разликама у убикацијама појединих мезри; А. Крстић, *Кучево и Железник*, 146.

¹²¹ ТТД No 1007 (1516) 55–57; Х. Шабановић, *Турски извори*, 13–18. Износ од 2000 акчи одговарао би производњи од 20 kg сребра годишње: *Старо српско рударство*, 190.

Железник је у првим деценијама 16. столећа био највеће насеље у широј околини Београда. Сумарни попис настао у годинама после турског освајања Београда (1521/1523) бележи у Железнику 403 одрасле мушке особе и четири удовице. Структура прихода од овог хаса остала је иста као раније, али су износи знатно порасли, па је укупан приход износио 80.000 акчи, од тога од сребрне руде 43.000, а од испенце, ушура и других ресмова 33.200, док је од тржне таксе, глоба, свадбарине и таксе на винску бурад узимано 3800 акчи.¹²² Становништво је због вршења рударске службе плаћало харач одсеком, али је до 1528. године стекло влашки статус. Као такво, наставило је да врши рударску службу, али је уместо харача по мушкој глави давало *филурију*, дукат по кући. У то време, рудник Железник припадао је кнежини Манула, сина Тодоровог, и у њему је пописано укупно 148 старешина домаћинстава, једна удовица и 168 придружених (мушких) чланова домаћинстава.¹²³ Међутим, становништво са влашким статусом у Смедеревском санцаку убрзо је изгубило тај положај и преведено је у рају. Према следећем попису извршеном око 1530. године, царски хас у Железнику, поред самог рудника Железника са мезром Пуповац, обухватао још 19 села и три мезре. У Железнику је тада пописано 207 домаћинстава, као и 71 неожењени мушкарац. Приход од самог Железника износио је укупно 47.195 акчи, од чега је 10.000 био ушур од сребрне руде. Из дефтера се такође сазнаје да су неки *војнуци* из Рудника и Железника раније пратили сребро за ковницу у Новом Брду, али да су тада доведени у Рудник. У Руднику су вероватно обављали сличне послове везане за обезбеђивање тамошње ковнице и пошиљки новца, због чега су били ослобођени ванредних намета.¹²⁴ О улози домаћих људи у организовању рударске производње у Железнику првих деценија 16. столећа сведочи и податак да је неки Гргур, топионичар из Рудника, прешао у Железник, где је

¹²² Х. Шабановић, *Турски извори*, 23–24.

¹²³ Х. Шабановић, *Турски извори*, 107–110. Заправо, безмало читаво становништво околине Београда и оно у новоосвојеним крајевима северозападне Србије, који су до 1521. године били под угарском влашћу, добило је у то време влашки статус, како би се очувала и побољшала насељеност тих пограничних крајева: Исто, 33–112; А. Крстић, *Подунавље и Посавина*, 34–35, где је наведена и ранија релевантна литература о власима у северној Србији.

¹²⁴ TTD No 978 (1528/1530) 160–164, 234; Х. Шабановић, *Турски извори*, 18, нап. 11, 117–136; А. Аличкић, *Турски катастарски пописи I*, 373; С. Катић, *Рудник*, 143. Сумарни попис Смедеревског санцака настао приближно у исто време, 1530. године, доноси другачије податке о царском хасу Железник, који су веома слични онима из сажетог пописа насталог око 1521/1523. године (шест махала у Железнику, 196 цемата са 398 особа и четири удовице, село Рудишта са пет мезри и укупним приходом од 83.399 акчи): *MAD 506* 13, стр. факсимила: 15. О карактеру сажетог пописа из 1530. и о томе да се у њему углавном понављају подаци о становништву из 1521/1523. године уп. и: С. Катић–Б. Поповић, *Смедеревска варош*, 81, нап. 5.

прво био надзорник топионице, а 1527. године постао је и закупац овог рудника.¹²⁵ У дефтеру из 1536. године убележено је да Железник има 18 хришћанских махала са 194 куће, седам неожењених и једним старачким домаћинством. Каснијих деценија рударска производња у Железнику је опадала.¹²⁶

1.5. Жрнов (Жрњовънь лат. *Xiarnovain, Cernovicium, Sarno, Xarnavvo, Cavala*, тур. *Güzelce Hisar, Havâla*) – утврђени град, налазио се на врху Авале, на месту где је сада споменик Незнаком јунаку. Рушевине града очувале су се до 1934. године, када су миниране због изградње споменика. Иако се прве вести о Жрнову односе на подизање османске тврђаве 1442. године, могуће је да је некакво утврђење ту постојало и раније. Према мишљењима неких археолога, првобитно језгро тврђаве потиче из средњег века, можда из времена деспота Стефана Лазаревића. У том случају би Жрнов био предстража деспотовој престоници Београду.¹²⁷ Приликом првог пада Србије 1439. године, Османлије запоседају Жрнов, а зидањем новог утврђења, које је названо *Güzelce Hisar* („лепушкаста утврда“) руководио је лично румелијски беглербег Шахабедин-паша (1442).¹²⁸ Друго турско име тврђаве – Авала (*Havâla*, у значењу „узвишење које доминира околином“) среће се убрзо у османским наративним и документарним изворима из 15. века. Иако су током 16. века паралелно коришћена оба имена, до краја истог столећа Авала ће потпуно заменити турски назив Гју-

---

¹²⁵ С. Катић, *Рудник*, 143; *isti, Rudarska naselja u Smederevskom sandžaku, primer funkcionisanja etički i verski mešovitih sredinana Balkanu*, IV. Uluslararası Güney-doğu Avrupa Türkolojisi Sempozyumu Bildirileri (03–07. Aralık 2007, Zagreb), ed. N. Hafiz, Prizren 2011, 462.

¹²⁶ Х. Шабановић, *Турски извори*, 247–266; А. Крстић, *Кучево и Железник*, 158–159; видети такође и: О. Зиројевић, *Турско војно уређење*, 209; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски саниак*, 49–52, 65, 152, 159, 170, 179, 265, 288; С. Катић, *Рудник*, 146, 149, нап. 83.

¹²⁷ Ђ. Бошковић, *Град Жрнов*, *Старинар* III–15 (1940) 85, држи да најстарији део тврђаве потиче од пре 1442, из средњовековне српске или још старије епохе. М. Поповић наводи да је укупани објекат у тврђави, који је Ђ. Бошковић идентификовао као топионичарску пећ (Исто, 91), заправо била цистерна са филтер-бунарима из времена деспота Стефана: НИН бр. 2959 од 13. 09. 2007, стр. 39–40. С друге стране, С. Катић износи аргументе против тумачења да је на планини Жрнов постојала средњовековна српска тврђава пре 1442. године: С. Катић, *Тврђава Авала*, 262.

¹²⁸ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 233, 293; Г. Елезовић, *Турски споменици 1348–1520. I–I*, Београд 1940, 1125–1126; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 366; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 116; ИСН II, 254 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 265.

зелце, али и српски Жрнов, опставши до данас као име планине на којој се налазио град.¹²⁹

Жрнов је био међу градовима враћеним деспоту Ђурђу Бранковићу 1444. године,¹³⁰ али га је Махмуд-паша Анђеловић коначно заузео маја 1458. године.¹³¹ Војни значај Жрнова био је велики јер се из њега лако могао контролисати и угрожавати Београд са околином, који се налазио под угарском влашћу.¹³² Разумљива је зато жеља краља Матије Корвина, изнета током угарско-турских преговора 1473. године, да му буду предати Жрнов и Голубац, као и одлучно одбијање султана Мехмеда II да на тако нешто пристане.¹³³ О значају Жрнова за Османлије говори и податак да је већи број спахија 1513. године изгубио тимаре због недоласка на службу у овој тврђави.¹³⁴ Ердељски војвода Јован Запоља покушао је маја 1515. године да освоји Жрнов, али је доживео тежак пораз, изгубивши под градом и артиљерију довучену из Београда.¹³⁵ *Castrum Hawal* односно *Zavalace* као султанов посед наводи и у турско-угарским мировним уговорима из 1503. и 1519. године.¹³⁶ Жрнов је имао одређену улогу и у коначном османском освајању Београда (1521), на шта упућује једна савремена турска слика опсаде града. На тој слици су поред Београда приказане и околне тврђаве Земун, Сланкамен и Авала. Авалска тврђава је представљена у перспективи, с вишим унутрашњим утврђењем с четири куле и нижим спољашњим зидом с мањим кулама. Насликани бивак са шаторима испод

---

¹²⁹ Х. Шабановић, *Турски извори*, 241, нап. 75. С. Катић, *Тврђава Авала*, 262–264.

¹³⁰ *Jana Długosza, kanonika Krakowskiego, Dziejów Polskich ksiąg dwanaście*, ed. A. Przewdziecki, IV, Krakow 1869, 650; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 297.

¹³¹ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, Братство 26 (1932) 78, 105; Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243; I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 32–33; ИСН II, 308 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 522; А. Крстић, *Пад Србије из угла освајача*, 312–313, 317–318.

¹³² Примера ради, почетком маја 1460. године османски заповедник Мазул-бег се са 8000 војника налазио код Жрнова, одакле је извршен мањи напад на Београд, и одакле се спремао упад Турака у Срем: I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 78–79; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 187–188.

¹³³ Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 264–265; ИСН II, 383 (С. Пирковић).

¹³⁴ Д. Бојанић, *Пожаревац у 16. веку и Бали-бег Јахјанашвић*, ИЧ 32 (1985) 58.

¹³⁵ Marino Sanuto, *Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai III*, ed. G. Wenzel, *Magyar Történelmi tár* 25 (1878) 13; М. Динић, *Грађа за историју Београда I*, 68–69, 80–84, 107; исти, *Грађа за историју Београда II*, 1958, 59, 101–102; Г. Елезовић, *Турски споменици 1348–1520. I–I*, Београд 1940, 476; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 415; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 233–234.

¹³⁶ E. Hurmuzaki, *Documenta privitorela Istoria Românilor II–I*, Bucuresci 1891, 20–23; A. Theiner, *Mon. Hung. I*, 626–628.

Авале вероватно указује на то да се логор османског заповедника Мустафа-паше налазио недалеко од ове тврђаве.¹³⁷ Након освајања Београда 1521. и Срема 1526. године, авалска тврђава губи на значају.

Најранији подаци о османској посади Жрнова потичу из 1477. године, када је у тврђави служило 87 војника: 37 мустахфиза (укључујући диздара и његовог заменика Ђехају) као и 50 азапа. Њихова примања исплаћивана су из закупа различитих државних добара широм Румелије, и износила су просечно по човеку 6,42 акче за мустахфизе и 4,08 акчи за азапе.¹³⁸ Помоћне службе у тврђави Авала тада је обављао и један број влаха из нахије Звижд.¹³⁹

Године 1488. посаду је сачињавало 37 мустахфиза и 100 азапа (подељених на два буљука од по 50 војника) на челу са диздаром Мустафаагом.¹⁴⁰ У попису из 1528/30. године за становнике села Тодорова (вероватно каснија рипањска махала Муселимци) наведено је да су „муселеми града Güzelce“, али нису прецизно дефинисане њихове службе у тврђави. Они су због тих служби били ослобођени плаћања испенце, ушура и ванредних намета (авариза).¹⁴¹ Сумарни дефтер из истог времена (1530) у „тврђави Авала, друго име Гјузелце“, поред диздара, Ђехаје и имама, бележи само 20 мустахфиза. Смањивање војне посаде у односу на ранији период сведочи о опадању војног значаја авалске тврђаве после Мохачке битке. Том приликом пописани су и наоружање и војна опрема у тврђави Авала, између осталог два велика топа и два мала топа (зарбезана), 10 пољских топова (прангија) и 101 пушка, као и бројно хладно оружје и алат.¹⁴²

---

¹³⁷ Г. Елезовић – Г. Шкриванић, *Како су Турци после више опсада заузеле Београд*, Београд 1956, 6, 8, 10, 25, и слика у прилогу. Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 244–261.

¹³⁸ С. Катић, *Тврђава Авала*, 253–271, где су детаљно наведене мукате из којих су исплаћиване при надлежности авалске посаде (солане, пиринчана поља, риболовништа и скеле у Тракији, Грчкој, Албанији и Добруци, као и рудници у Србији: Бело Брдо, Беласица, Копорић, Заплана, Плана и Ново Брдо).

¹³⁹ ТТД No 16 (1476) 287.

¹⁴⁰ О. Зиројевић, *Турско војно уређење*, 112; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 127; С. Катић, *Тврђава Авала*, 253–271.

¹⁴¹ Х. Шабановић, *Турски извори*, 241–242.

¹⁴² За плате посаде издвајало се дневно 127, односно годишње 44.956 акчи: *MAD 506*, 5, 16, стр. факсимила 41. У детаљним пописним дефтерима Смедеревског санџака из 1516, 1528/30. и 1536. године није уписана посада ове тврђаве. У попису из 1536. године налази се узредни податак о ливади под градом Авалом у закупу аге фарисана (плаћеничке коњице у тврђави): Х. Шабановић, *Турски извори*, 276. Од половине 16. века тврђава је била центар Авалске нахије: О. Зиројевић, *Турско војно уређење*, 112–113; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 52, 127–128; С. Катић, *Тврђава Авала*, 253–271.

Жрнов је био мањи утврђени град сазидан од камена, у чијој се изградњи могу констатовати три фазе. Првобитно утврђење неправилног ромбоидног облика, са кулама на угловима, простирало се у правцу северозапад–југоисток. Моћна донжон кула срцолике основе налазила се на северозападном углу утврђења, а улазна капија била је поред округле југозападне куле. Овај део фортификације према Ђурђу Бошковићу потиче вероватно из периода пре 1442. године, када су Османлије утврдиле југоисточни и источни део утврђења и изградиле две нове куле. Коначно, у трећој фази, коју Ђ. Бошковић ставља после коначног турског заузимања Жрнова 1458. године, око утврђења је подигнут нови зид, стварајући тако са источне, јужне и западне стране тврђаве нови, Доњи град.¹⁴³ С. Катић се определио за другачије датовање грађевинских фаза које наводи Бошковић. Он сматра да је прва етапа изградње била 1442, друга после коначног османског освајања Жрнова 1458. године, а трећа, када је изграђен Доњи град, око 1480, у исто време када је обнављана и Смедеревска тврђава.¹⁴⁴ Док је Горњи град био намењен за одбрану од хладног оружја, на зиду Доњег града постојало је седам отвора за топове. Улаз у Доњи град био је такође са југозападне стране, насупрот улазу у Горњи. Око града био је ископан ров, широк 7 до 20 метара. У тврђави се налазила и цамија. У османско доба поред тврђаве налазило се и подграђе.¹⁴⁵

1.6. Јагодна (Игодна) – данашња Јагодина, помиње се у два средњовековна документа с краја 14. и почетка 15. века, али се основано може претпоставити да је насеље знатно старије. На подручју Јагодине и околине археолошки су регистровани трагови насељавања од праисторије до средњег века.¹⁴⁶ Монахиња Јевгенија (кнегиња Милица), са синовима Стефаном и Вуком, издала је 15. јула 1399. године „у Јагодној“ разрешницу рачуна за закуп царине рудника Плане и трга Шетоње Дубровчанину Живулину Станишићу.¹⁴⁷ У Јагодној је 8. јуна 1411. године деспот Стефан

¹⁴³ Ђ. Бошковић, *Град Жрнов*, Старинар III–15 (1940) 79–88, 90.

¹⁴⁴ С. Катић, *Тврђава Авала*, 253–271.

¹⁴⁵ Ђ. Бошковић, *Град Жрнов*, Старинар III–15 (1940) 88–90. Према Евлији Челебији, око града није постојао опкоп, што би могло значити да је он до средине 17. века био затрпан: Е. Ćelebi, *Ristoris.*, 329–330.

¹⁴⁶ М. и Д. Гарашанин, *Археолошки налазишта у Србији*, Београд 1951, 120; *Археолошки споменици и налазишта II*, 50, 52, 105, 111, 192, 262; М. Stojić, *Gvozdeno doba u basenu Velike Morave*, Београд–Svetozarevo 1986, 21–22, 102; С. Ветнић, *Јагодина кроз векове 1399–1999*, Јагодина 1999, 2; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине* 11, 32, 35, 64–67, 75.

¹⁴⁷ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 31, где су наведена и ранија издања; С. Ћирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, ИЧ 6 (1956) 147–148; М. Благојевић, *Државна управа*, 230–231, 270, нап. 101; С.

Лазаревић издао повељу манастиру Хиландару, којом му је приложио неколико села у Србији у замену за шест аделфата (доживотно издржавање) у овом манастиру.¹⁴⁸ М. Динић је приметио „да се не зна шта је Јагодина у ово време заправо била: град, село или само летњиковац деспотов“.¹⁴⁹ Околност да су два владарска акта издата у овом месту можда заиста указује на постојање владарске резиденције у Јагодини, а чини се извесним да је ово насеље, које се налазило на Цариградском друму и где су се додиривали локални и регионални путеви, у позном средњем веку имало статус трга.¹⁵⁰

Постоји мишљење да је Јагодину и околину пре одласка у Угарску (1464) у свом поседу држала породица Јакшић.¹⁵¹ Оно што је извесно, као трг (пазарно место) село Јагодина убележено је у дефтеру Смедеревског санцака из 1476. године, када је припадала тимару Милоша Белмужевића и доносила приход од 8.583 акче. Јагодина је тада била центар истоимене нахије и имала је 101 кућу раје и четири удовичка домаћинства, уз које је било насељено још и 26 влашких породица, али се становништво „разбежало у страху од непријатеља“, због чега нису држани пазар и панађур. У овај попис, који је извршен након угарско-турског ратовања у северној Србији, унет је ипак и процењени приход од закупа пазара у Јагодини, у износу од 2600 акчи. Забележене су и једна рајинска воденица, која је радила током читаве године и једна хаса воденица, која је била запуштена. Од пољопривредних култура, становници Јагодине узгајали су житарице (пшеницу, јечам, овас, просо), винову лозу, лан, имали су повртњаке, држали свиње и кошнице (свакако и живину и крупну стоку која није пописивана).¹⁵² У следећем сачуваном дефтеру Смедеревског санцака из 1516.

Ветнић, *Јагодина*, 3–8; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, 23, 26–32; исти, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, Браничево кроз војну и културну историју Србије III/4, Зборник радова са научног скупца Историјског архива у Пожаревцу, Пожаревац 2007, 67–76.

¹⁴⁸ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 191–199, где се наводе и ранија издања; М. Живојиновић, *Аделфати у Византији и средњовековној Србији*, ЗРВИ 11 (1968) 241–270, посебно: 252, 266; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, 36–38.

¹⁴⁹ М. Динић, *Област централне Србије*, 59.

¹⁵⁰ Г. Шкриванић, *Путеви*, 92–93; *Археолошки споменици и налазишта II*, 110–111; М. Благојевић, *Привредне прилике у држави кнеза Лазара*, Бој на Косову – старија и новија сазнања, ред. Р. Михалчић, Београд 1992, 477; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, 9–10, 20, 31–32.

¹⁵¹ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 16; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, 52–58.

¹⁵² ТТД No 16 (1476) 40–41, 223–224; О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 141; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 301; Н. Лемајић, *Српска елита* 200; А. Крстић, *Нови подаци о Милошу Белмужевићу*, 167–168.

године у Јагодини је убележено 98 потпуних рајинских домаћинстава уз два удовичка, као и 26 неожењених мушких глава.¹⁵³

1.7. Кулич (Ночуличь, Kwylykh, тур. Куулуç) – утврђени град код истоименог села источно од Смедерева, поред ушћа Велике Мораве у Дунав. Кулич је османска тврђава подигнута 1483. године заједно са тврђавом Храм (Рам), да би се ојачала одбрана дунавске границе након турско-угарског ратовања и угарских продора у северну Србију 1480. и 1481. године.¹⁵⁴ Ова два утврђења била су изграђена на местима погодним за прелазак преко Дунава, а Морава је као саобраћајница, поред ратног, имала и трговачки значај.¹⁵⁵ Кулич је подигнут на остацима римског каструма Маргум. Могуће је, да је на истом месту постојала и нека средњовековна утврда, а ту негде налазио се и угарски кастел Витешка Трпеза, саграђен приликом блокаде Смедерева у јесен 1476. године. Као османска погранична тврђава Кулич (Kwylykh) се помиње и у турско-угарским мировним уговорима из 1503. и 1519. године.¹⁵⁶ Град је 1525. године напала и опљачкала угарска војска предвођена капетаном Доњих крајева Павлем Томоријем.¹⁵⁷ После Мохачке битке (1526), а нарочито после османског освајања панонске равнице и формирања Будимског (1541) и Темишварског ејалета (1552) Кулич уместо дотадашњег значаја пограничне тврђаве, задржава првенствено улогу контроле и заштите важног саобраћајног

---

¹⁵³ ГТД No 1007 (1516) 170–172. За историју Јагодине у 16. столећу видети детаљно: О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 138–142; Вид. такође и: Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 45–47, 96–97, 168–169, 178, 202, 212, 255; G. Dávid, *A Life on the Marches: The Career of Derviş Bey*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 54–4 (2001) 411–426.

¹⁵⁴ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 254, 257, 298. Деспот Вук Гргуровић, који је у име угарског краља Матије Корвина преговарао о миру са султаном, протествовао је у писму Бајазиту II због подизања ових кастела на дунавској обали: Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/2*, 487–489; ИСН II, 387, нап. 42, 388 (С. Ђирковић).

¹⁵⁵ О. Zirojević, *Grad Kulič*, 236–237; Е. Миљковић–А. Крстић, *Браничево у 15. веку*, 41, 73, 242–243.

¹⁵⁶ Е. Hurmuzaki, *Documenta priviore la Istoria Românilor II–I*, București 1891, 21; II–3, 1892, 304; L. Thallóczy–S. Horváth, *Jajcza (banság, vár és város) története 1450–1527*, Budapest 1915, 169; А. Theiner, *Mon. Hung. I*, 626; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 226–228, 237, 421, нап. 626; О. Zirojević, *Grad Kulič*, 237.

¹⁵⁷ *Relationes oratorum pontificiorum*, Monumenta Vaticana historia mregni Hungariae illustrantia, Magyarországi papai követek jelentései 1524–1526, Budapest 1884, 278. Навод у извештају папског нунција у Угарској да је нападнута тврђава четири миље удаљена од Шапца, оставља ипак извесну резерву о томе да ли се податак заиста односи на Кулич. Уп. О. Zirojević, *Grad Kulič*, 237; ИСН II, 473, нап. 28 (С. Ђирковић).

чворишта. Тридесетих година 16. века Кулич је био центар истоимене нахије Смедеревског санцака.¹⁵⁸

Најстарије вести о градској посади потичу из 1487. године, када су у њој били мустахфизи и азапи, а вероватно и припадници других војних родова. Исте године тврђава је поправљана.¹⁵⁹ Први поименични попис посаде тврђаве Кулич и становништва вароши, који је до нас дошао потиче из 1516. године. У Куличу су тада служила 23 мартолоса, 10 зембекерција (самострелара), и по два ковача и клесара. Сви уписани били су хришћани, па је извесно да претежни, муслимански део посаде овом приликом није забележен. У вароши је, међутим, живело 11 муслиманских домаћинстава која су имала одређена војна задужења, због чега су били ослобођени плаћања свих ресума и авариза.¹⁶⁰ Један шпијунски извештај из 1529. године помиње у Куличу 50 бешлија, 60 азапа, 40 мартолоса, 50 јаничара и 40 тобција,¹⁶¹ што не одговара подацима које пружа сумарни османски дефтер из наредне године. Према том попису, посаду тврђаве Кулич чинили су 141 мустахфиз и 49 азапа, за чије плате је годишње издвајано 279.908 акчи. Поред њих, у тврђави су служили још и 12 мартолоса и укупно 40 занатлија (клесара, дрводеља и ковача). Број муслиманских кућа је од претходног пописа порастао на 13.¹⁶² Регистар војничких плата из 1541. године као градску посаду у Куличу бележи 50 азапа, муслимана, и 18 мартолоса хришћана.¹⁶³

Поред поменутих 11 муслиманских породица, у вароши Кулича уписане су 1516. године и две групе хришћана филурџија. Једну су чиниле старе филурџије који су „дошли са стране“ и за њих се може претпоставити да су у питању власи пребегли у Угарску, који су се потом вратили у Смедеревски санцак и поново добили старе пореске олакшице. Било их је седам кућа, осморица неожењених и једна удовица. Други џемат чинили

---

¹⁵⁸ О. Zirojević, *Grad Kulič*, 237–238. Иначе, податак који се провлачи у литератури да је 1527. године тврђава Кулич била напуштена, односи се заправо на неко угарско утврђење на левој обали Дунава, највероватније на Домбо (Дубовац). О томе видети: А. Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната (15. век – прва половина 16. века)*, ЗМСИ 73 (2007) 27–55, 41.

¹⁵⁹ О. Зиројевић, *Турско војно уређење*, 129.

¹⁶⁰ У попису насталом после освајања Београда број мартолоса и муслимана вароши незнатно се повећао у односу на 1516. годину: на 25, односно 13 лица: TTD No 1007 (1516) 326–328; TTD No 135 (1521/23) 8; О. Zirojević, *Grad Kulič*, 239; иста, *Турско војно уређење*, 129–130; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 136.

¹⁶¹ Е. Laszowski, *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I*, Zagreb 1914, 152; О. Zirojević, *Grad Kulič*, 241; иста, *Турско војно уређење*, 130.

¹⁶² *MAD 506*, 15, стр. факсимила 29.

¹⁶³ О. Zirojević, *Grad Kulič*, 239; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 137.

су хришћани „номади“ (14 кућа и седам удовица), који су такође плаћали филирију (дукат по кући) по влашком обичају. Они су, очито, са извесним дужностима такође били укључени у службу у куличкој тврђави или пристаништву.¹⁶⁴

Захваљујући повољном географском положају, Кулич се још од почетка 16. столећа развијао као трговачко и транзитно место, које је постепено добијало оријенталну градску инфраструктуру. У Куличу су 1516. године постојали и вакуфи Синана, мустахфиза тврђаве Голубац, који су сачињавали каравансарај, четири дућана и месцид, као и Сулејман-паше коме је припадао само хамам.¹⁶⁵ Цамија у Куличу подигнута је истовремено са тврђавом или непосредно после ње јер је већ 1491. године издвојено 5000 акчи за њено проширење. Приходи од Кулича припадали су султановом и санџакбеговом хасу и потицали су од тржних такси, прелаза преко Мораве, воденица, пољопривредних производа, риболова и других уобичајених дажбина. Године 1516. санџакбег је добијао 6466, а царски хас 2438 акчи.¹⁶⁶ Укупан приход од Кулича је 1530. године процењен на 13780 акчи, од тога је царском хасу припадало 3477 акчи.¹⁶⁷ Роба из унутрашњости превожена је Моравом до Кулича, а затим и даље, Дунавом у Смедерево, Београд или Угарску, као и у супротном смеру. У кануну за тврђаву Кулич из 1516. године прецизиране су дажбине на робу која је Моравом стизала до града и ту се истоварала, као и на ону која се транспортовала даље Дунавом.¹⁶⁸

Рушевине тврђаве Кулич, високе местимично и четири метра, смештене су око 200 метара од обале Дунава. Град има шестоугаону основу с појачањем у облику бастиона на средини сваке стране. Око града се пружа ров, који је некада био напуњен водом. Дебљина градских зидина кретала се од два и по до три метра.¹⁶⁹ Главни улаз налазио се на јужној страни

---

¹⁶⁴ TTD No 1007 (1516) 326–328; O. Zirojević, *Grad Kulič*, 241.

¹⁶⁵ Приход од првог вакуфа износио је 2880, а од другог 3000 акчи: TTD No 1007, 417; O. Zirojević, *Grad Kulič*, 238, 240.

¹⁶⁶ TTD No 1007 (1516) 38, 67, 326–328, 378; O. Zirojević, *Grad Kulič*, 240, 242.

¹⁶⁷ *MAD 506*, 15. стр. факс. 29.

¹⁶⁸ Поред дажбина у корист султанове, санџакбегове и капуданове благајне, одређено је да се од сваког брода дају по четири акче за дажбину звану *ртина*, која је постојала искључиво у тврђави Кулич. Она је представљала надокнаду за услугу коју су бродовима чинили дунавски азапи, извлачећи код Кулича лађе које су дотле стигле Моравом: TTD No 1007 (1516) 314; D. Voјanić, *Turski zakoni i zakonski propisi*, 23; O. Zirojeviћ, *Цариградски друм*, 88–89; *ista*, *Grad Kulič*, 242–243; E. Миљковић–А. Крстић, *Браничево у 15. веку*, 237–238, 242–243.

¹⁶⁹ А. Дероко, *Кулич и Рам – каструми на римском Дунавском лимесу*, *Старинар НС 1* (1950) 169–170; I. Zdravković, *Kratki terenski podaci o našim gradovima*, 15. *Grad Kulič*, *Vesnik Vojnog muzeja* 5–1 (1958) 296–298; O. Zirojević, *Grad Kulič*, 235.

утврђења, а на западној, на месту где се спајају две стране шестоугла, постојао је пешачки пролаз, вероватно идентичан с Воденом капијом коју помиње Евлија Челебија. Исти путописац наводи да је утврђење имало 17 шиљатих кула покривених дрветом и да је унутрашња тврђава била виша од спољашње, у којој су се налазиле две махале са 140 кућа. То значи, да је вероватно и пре средине 17. века, поред описане цитаделе, у Куличу постојала и утврђена варош. Прелаз преко Мораве и пристаниште на Дунаву били су под непосредном заштитом тврђаве, као саставни део градског комплекса.¹⁷⁰

1.8. Неваде (castrum Nouady, Neuady) – име утврђења сачувало је данашње село Неваде, око 3 km северно од Горњег Милановца.¹⁷¹ У близини овог села налазе се остаци утврђења на брду Тријесци. Утврђење се налази на купастом, 735 м високом брду, 5 km југоисточно од Горњег Милановца. Основа утврђења је прилагођена конфигурацији терена, дужине нешто преко 100 m и максималне ширине 26 м. На најзвишенијој тачки уздижу се неколико метара високи остаци кружне куле пречника 8 м. Главни ослонац за одређивање старости грађевине био је керамички материјал који оквирно припада крају 14. и 15. веку.¹⁷² Ово утврђење представљало је једну од доминантних тачака на јужним странама планине Рудник, са којих је било могуће контролисати комуникације које се протежу од Рудника према моравском Градцу и Жичи. У исти мах утврђење Неваде затварале су непријатељу продор према граду Руднику и његовом рударском ревиру на јужној страни планине.¹⁷³

Неваде се помињу у писаним изворима само једном. Наиме, у повељи угарског краља Жигмунда Луксембуршког (1387–1437) властелину Петру Перењију говори се да је Петар Перењи учествовао у борбама око утврђења Неваде и Честин. Неуспешни угарски напад на ова два утврђења збио се 1397. године.¹⁷⁴

1.9. Некудим (лат. Nicodem) – утврђени град, трговиште и двор деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића који се налазио у долини

---

¹⁷⁰ Е. Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, превод Н. Šabanović, Сарајево 1979, 547–548; О. Zirojević, *Grad Kulič*, 241, 244. Сличан опис тврђавс доноси и Ускудари 1690. године: Т. Катић, *Сувоземни пут од Београда до Видина према дневнику похода Мустафа-наше Ђуприлића 1690. године*, ИЧ 47 (2001) 107.

¹⁷¹ Д. Булић, В. Петровић, *Убикација Неваде*, 105–110.

¹⁷² М. Милинковић, *Средњовековно утврђење на Тријески код Горњег Милановца*, Зборник радова Народног музеја у Чачаку XVIII (1989) 131–136.

¹⁷³ Д. Булић, В. Петровић, *Убикација Неваде*, 109–110.

¹⁷⁴ С. Ћирковић, *Неваде*, 13–21.

Јасенице, код села Придворице југозападно од Смедеревске Паланке.¹⁷⁵ Најранији познати помени Некудима налазе се у две исправе угарског краља Жигмунда, настале током његове војне кампање у Србији у јесен 1389. године. Пошто је заузео градове Борач и Честин у Грузи, краљ Жигмунд је у повратку у Угарску 12. новембра логоровео *in terra Rassciae ...prope castrum Nicodem*.¹⁷⁶ Нема никаквих назнака да је тврђава Некудим тада доспела у угарске руке.¹⁷⁷ Будући да се налазило на комуникацијски значајној тачки, где се укрштало више важних путних праваца,¹⁷⁸ некудимско утврђење је извесно подигнуто знатно пре првог документованог помена из 1389. године.

У месту Некудиму 29. јануара 1412. године деспот Стефан Лазаревић донео је (или потврдио) рударски закон и статут Новог Брда.¹⁷⁹ На основу овог податка може се извући закључак да је у то време у Некудиму већ постојао деспотов двор, у коме је српски владар боравио и пред крај

---

¹⁷⁵ М. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 163–164; Б. Дробњаковић, *Јасеница*, СЕЗ 25 НПС 13 (1923) 221, 342; *Археолошки споменици и налазишта II*, 86–87 (З. Симић-Миловановић); И. Здравковић, *Истраживање остатака двораца у Брњацима, Рибнику и Некудиму и неких споменика у њиховој околини*, Зборник заштите споменика културе 17 (1966) 71–72; А. Крстић, *Некудим*, 107–108.

¹⁷⁶ Угарски краљ је 12. новембра 1389. године код Некудима издао једну даровницу крашовском жупану Стефану Корођију, а истог дана је наложио Босанском каптолу да уведе Корођија у посед добијених имања у Вуковској жупанији. Некудимске исправе краља Жигмунда сачуване су у препису у његовој повели од 1. јануара 1406. године: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), *Diplomatika i levéltár*, 7530. Видети и: P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I*, Budapest 1996, 375; idem, *A török-magyar háborúk évei*, 558; P. Engel – N. Tóth, *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438)*, Budapest 2005, 62; П. Рокаи, *Краљ Жигмунд и Угарска према Србији*, 145; А. Крстић, *Некудим*, 100–101.

¹⁷⁷ О Жигмундовом ратовању у Србији у јесен 1389. године: В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби*, 96–100; ИСН II, 47 (С. Ћирковић); В. Јовановић, *Борач и Честин*, 14–18; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001, 65–66; P. Engel, *A török-magyar háborúk évei*, 557–558.

¹⁷⁸ Неколико траса Цариградског друма, путеви из долине Велике Мораве ка Руднику, ка Београду преко Авалско-космајског рударског басена, те према долини Западне Мораве преко жупа Лепенце и Борча, тј. Грузе: *Археолошки споменици и налазишта II*, 109–111 (Ђ. Бошковић); Г. Шкриванић, *Путеви*, 96–97 (карте); О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 21–30; *Историјски атлас*, гл. редактор М. Благојевић, Београд 2005, 56.

¹⁷⁹ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 37; С. Ћирковић, *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године*, Ново Брдо, Београд 2004, 170–172, сматра, на основу аутобиографског увода и индикта 13 (који одговара 1390. години), да је Законик могао настати 1390, а да је потврђен 1412. године.

живота, 6. маја 1427. године.¹⁸⁰ После враћања Београда краљу Жигмунду након смрти деспота Стефана, док се градила нова престоница Смедерево, Некудим је био једно од главних боравишта Ђурђа Бранковића. У Некудиму је нови српски владар 27. децембра 1428. године издао дубровачким посланицима свечану повељу о трговини.¹⁸¹ Град је био и средиште војно-административне области, *Некудимске власти*, која се први пут помиње у повељи Ђурђа Бранковића великом челнику Радичу из 1428/29. године.¹⁸² Велики челник Радич је у Некудиму 28. марта 1432. године издао повељу светогорском манастиру Ватопеду,¹⁸³ а исте године именован је један „конзулат“ за решавање спора међу дубровачким трговцима у Некудиму.¹⁸⁴ Наредне 1433. године кроз Некудим је прошао бургундски племић Бертрандон де ла Брокијер. Он је Некудим описао као отворену варош (*ville champestre*), у лепом крају са шумарцима и рекама погодним за лов, па је и деспота Ђурђа затекао у пољу како у друштву својих синова и у пратњи 50 коњаника лови са сокоlima. Наредног дана Брокијер је био заједно са изаслаником миланског војводе примљен у свечаној аудијенцији на деспотовом двору, на коме је било *доста његових*, тј. племића и дворана. У Некудиму су се у то време налазили и султанов посланик, и посланство Базелског црквеног сабора.¹⁸⁵

Следећи, до сада незапажени помен Некудима, налази се у једној повељи угарског краља Владислава I Јагелонца из времена „Дуге војне“ против Османлија. Током свог повлачења из Србије, крећући се од Крушевца ка Београду, крсташка војска предвођена угарским владарем, Јова-

¹⁸⁰ Тога дана је деспот Стефан у Некудиму издао повељу општини угарског града Мункача, који се налазио у његовом поседу. Повеља, којом је деспот по одобрењу краља Жигмунда становницима Мункача доделио право да одржавају годишњи сајам, датована је на следећи начин: *datum Nicodemi ainfestobeati Johanni sante portam latinam*. Садржај ове исправе, која није објављена и није познато где се сада налази, саопштио је: J. Balajthy, *Munkács. Azaz: Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai ésstatistikai leírása*, Debreczen 1836, 170.

¹⁸¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* V/2, 11–21; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 114–116; М. Благојевић, *Државна управа*, 137–138, 156, 241.

¹⁸² Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 3–4; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 334; М. Динић, *Област централне Србије*, 60; Г. Шкриванић, *Властелинство великог челника*, 128–129; В. Тошић, *Велики челник Радич*, 13–14; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 116–117; М. Ивановић, *Смедеревска и голубачка власт*, 439.

¹⁸³ М. Lascaris, *Actes serbesde Vatorédi*, 182–183; М. Живојиновић, *Аделфати у Византији и средњовековној Србији*, ЗРВИ 11 (1968) 254, 257; В. Тошић, *Велики челник Радич*, 18; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 171–172; М. Ивановић, *Света Гора као уточниште за властелу из Српске деспотовине*, Наш траг 3–4 (2013) 362–363.

¹⁸⁴ М. Динић, *Област централне Србије*, 60; Б. Храбак, *Рудник под Штурцем*, 54; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 704–705.

¹⁸⁵ Б. Брокијер, *Путовање преко мора*, 131–132.

ном Хуњадијем и деспотом Ђурђем боравила је 20. јануара 1444. године *prope opidum Necudim*.¹⁸⁶ У средњовековној Угарској латински термин *opridum*, односно мађарски *mezőváros* коришћен је за трговишта, насеља са скромним степеном аутономије или без ње. Она су се и поред улоге регионалних економских центара, некад од села више разликовала величином, него привредном делатношћу својих житеља и степеном урбанизације.¹⁸⁷ Тако се означавање Некудима као *опидума* у угарској краљевској исправи практично подудара са Брокијеровим *ville champêtre*, а наведеном типу насеобине у великој мери одговара *трг* у српским земљама, за који се од 15. века употребљава и мађарска реч *варош*.¹⁸⁸ Дакле, и поред тога што је Некудим имао важне елементе потребне за развој града: тврђаву као управно средиште шире области, насеље у подграђу и деспотов двор,¹⁸⁹ његова урбанизација ни у време највећег значаја током прве половине 15. века није била одмакла.

Деспотов некудимски двор се након 1444. године више не помиње у изворима, вероватно зато што је после обнове државе деспот Ђурађ Бранковић резидирао првенствено у Смедереву и на својим угарским поселима. Да је Некудим задржао значај као управно средиште све до пропасти српске државе сведочи последњи помен *Некудимске власти* у повељи босанског краља Стефана Томаша великом логотету Стефану Ратковићу, 14. октобра 1458. године.¹⁹⁰ По коначном османском освајању Србије и стварању Смедеревског санцака (1459) образована је и Некудимска нахија. Она је постојала до средине треће деценије 16. века, када је прикључена нахији Ломница.¹⁹¹ У другој половини 15. столећа, Некудим је био мање село у истоименој нахији: 1476. године припадао је санцакбеговом хасу и бројао је 12 кућа. Године 1516. у Некудиму су пописана два потпуна домаћинства и једна удовичка кућа раје, али су били насељени и власи. У то време, село Некудим је припадало тимару тројице хришћана, Паве, Манола и Комнина, синова Богдана. У селу је постојала једна воденица, која је почетком последње четвртине 15. века била ван функције, али је четири

---

¹⁸⁶ DL 27658.

¹⁸⁷ P. Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London–New York 2001, 244–245, 250–257, 262–264.

¹⁸⁸ ЛССВ, *варош* (С. Ђирковић), *град* (Ј. Максимовић), *трг* (Д. Ковачевић-Којић); А. Крстић, *Некудим*, 103–104.

¹⁸⁹ Околност да Брокијер не помиње некудимску тврђаву можда указује на то да се двор није налазио унутар или у непосредној близини утврђења.

¹⁹⁰ F. Rački, *Prilozi*, 156; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 537–538; А. Крстић, *Некудим*, 104; С. Мишић, *Поседи великог логотета*, 11.

¹⁹¹ А. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 16–20; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 46–51.

деценије касније радила преко читаве године. Приходи од села износили су 794 акче 1476, односно 846 акчи 1516. године.¹⁹²

1.10. Островица/Острвица (Острџица, Остравица, Ђострџ'ца, Ђостровица, castello Osteruiza, Ostrauicha, castro Ostrauiza, castrum Ostrowech, Osterviza, Ostrovicza), пет километара северозападно од данашњег места Рудник. Изграђена је на усамљеном каменом вису (800 м надморске висине). Основа града је неправилна, а нешто боље је очувана једна кружна кула. На врху виса терен је подељен у две заравни које су повезане зидом чије рушевине и данас постоје. Археолошким истраживањима константовани су остаци подграђа. Горње подграђе лежи на западној падини узвишења, а доње у подножју исте падине. Горње подграђе било је опасно бедемом. На локалитету Металка, у доњем подграђу, откривена је једнобродна црква са полукружном апсидом. Зидови су грађени од тесаног камена са језгром од трпанца. У шуту су пронађени фрагменти мермерне декорације а усатновљено је и постојање два пиластра на јужном и северном зиду. На остацима зида константовани су остаци два слоја живописа. Уз цркву се налазила некропола са надгробним споменицима у виду грубо тесаних камених плоча на којој постоје два хоризонта сахрањивања. Покретни археолошки материјал (из утврђења и подграђа), углавном фрагменти керамике, датиран је у XIV и XV век. Зидови утврђења грађени су од ломљеног и притесаног камена.¹⁹³

Островица се први пут помиње у вези сукоба краља Стефана Дечанског и сина краља Драгутина Владислава, који се одиграо 1323–24. године. Наиме, после Драгутинове смрти (1316. године) краљ Милутин је затворио синовца Владислава, који је успео да се ослободи тек после смрти краља Милутина 1321. Године. Извесно време је држао рудничку област, све док га краљ Стефан Дечански није потиснуо у Угарску. Српско-угарски ратови 1335, 1354. и 1359. године непосредно су се односили на руднички крај. Године 1359. краљ Лудовик је из Сланкамена доспео до Рудника и том приликом га заузео, али је убрзо био принуђен да га напусти. Од 1367. године Рудник је у рукама Николе Алтомановића. Године 1371. накратко је овим местом завладао кнез Лазар, да би већ следеће го-

---

¹⁹² TTD No 16 (1476) 317; TTD No 1007 (1516) 150; А. Крстић, *Некудим*, 105.

¹⁹³ *Археолошки споменици и налазишта II*, 99–100. Необјављена грађа са пројекта: *Arheološka istraživanja rudarenja na Rudniku u praistoriji, antici i srednjem veku (rukovodilac projekta dr Borislav Jovanović)*, Документација Завода за заштиту споменика културе у Краљеву за 1985. годину, 2–4. В. С. Јовановић, *Островица код Рудника. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији*, Уздарје Драгославу Срејовићу: поводом шездесет пет година живота од пријатеља сарадника и ученика, Београд 1997, 511–531, 522–524; Д. Радичевић, *У потрази за средњовековним Рудником*, 292.

око 1215. године у Житију Св. Симеона од Стефана Првовенчаног, оно се налазило на самој граници тадашње Немањихке државе, односно „на међи отачаства“.²⁰⁹ Након пуних век и по одсуства из извора, Равно се поново спомиње тек у Раваничкој повељи кнеза Лазара Хребелановића из 1381. године, као место крај кога се налази „брод“ (вероватно скела) на Морави, додељен манастиру Раваница.²¹⁰ Оно је територијално припадало жупи Дубравница.²¹¹ Тадашње насеље је у потпуности изгубило свој пређашњи градски карактер, али не и привредни значај, судећи по оближњем броду.²¹²

У браничевском дефтеру из 1467, Равно је уписано као село које је припадало хасу смедеревског санџакбега Али-бега Михалоглуа. Касније је искључено из санџакбеговог и уписано међу царске хасове, постајући тако једино царско село у нахији Раваница. Оно је било сразмерно мало, будући да је у време првог пописа 1467. године имало 33 куће и једну удовицу.²¹³ Након што је постало султанов посед (пре 1476. године) доживело је одређени успон, вероватно заснован на опроштају једног дела дажбина. Тада је у њему забележена 41 кућа, а први пут је уписан и приход од брода на Морави и прописане накнаде за прелазак коњаника и кола. Почетком XVI века место је готово у потпуности опустело и 1516. године у њему је забележено само шест кућа. Како житељи нису могли да сами чувају брод на Морави, одређено је да им у томе помажу још два села.²¹⁴ Равно је до тог тренутка очигледно још више изгубило на свом, ионако скромном значају, што је добрим делом била последица развоја оближњих Параћина и Јагодине.²¹⁵

1.13. Рудишта (лат. Rudista, Rudystha, Rwdischa, тур. Rudišta) – средњовековни трг и рудник олова и сребра у атару села Рипањ под Авалом. Насеље са тргом налазио се, како се сматра, на локалитету Паланка западно од Рипња, на саставцима потока Зовљака и Тапавца, док је рудник био

---

²⁰⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љ. Јухас-Георгиевска – Т. Јовановић, Београд 1999, 102–107.

²¹⁰ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 54, 94.

²¹¹ С. Мишић, *Жупе Поморавље и Дубравница*, 7.

²¹² Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, ИЧ 16–17 (1966–1967) 252; Р. Тричковић, *Ђуприја и средње Поморавље*, 97.

²¹³ М. Стојакović, *Bраничевski teŕter: poimenični popis pokrajine Bраничево из 1467. године*, Београд 1987, 42.

²¹⁴ Р. Тричковић, *Ђуприја и средње Поморавље*, 114, 116–117; О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 143.

²¹⁵ О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 144.

на Љутој страни, јужније од Паланке.²¹⁶ Трагови старог рударства присутни су на бројним локалитетима јужно и југоисточно од Авале, на којима су још од праисторије, преко антике и средњег века до модерних времена експлоатисане олово-цинкане, живине и бакарне руде. Рудишта се у изворима пре османског освајања спомињу само између 1453. и 1456. године, али су морала постојати и раније, пошто их је Београдској митрополији даровао највероватније деспот Стефан Лазаревић. То би средњовековну експлоатацију руде на овом месту померило бар у прву четвртину 15. века. Само име Рудишта указује како се у време, када је овде обновљено рудокопање знало да је локалитет старо, пусто рудничко насеље.²¹⁷ Велики приходи, које су Рудишта доносила, били су разлог што је Јован Хуњади пре средине августа 1453. године извршио, наводно добровољну, замену добара са српским калуђерима из Београда и тако дошао у посед овог рудника. Бившем губернатору и генералном капетану Угарске припао је трг (*oppidum*) Рудишта са селима, поседима, пасиштима, планином, окнима злата, сребра, минерала и осталих метала, са ораницама и теренима који се не обрађују, њивама, ливадама, шумама и луговима, доловима, текућим водама и рибњацима, млиновима и млиништима, виноградима, приходима од урбуре и других дажбина, и са свим припадајућим правима.²¹⁸ Рудишта су у то време имала ковницу, у којој је кован деспотов, а потом и заједнички новац деспота Ђурђа и Јована Хуњадија. Позната је врста сребрног новца с натписом **РЪДИЦИ** и лавом Бранковића на аверсу, и натписом **ВОЄВОДА ИВАНИШЬ** на реверсу. И друге врсте њиховог заједничког новца, с представом деспота и латиничним натписом DESPO. GURG. на лицу и +JOHANES D. HW. R. VNGARI. на наличју, око грба Хуњадија, ко-

²¹⁶ В. Симић, *Старо и савремено рударство у околини Авале*, ГГБ 4 (1957) 72–75. Археолошким истраживањима спроведеним 2004. године откривено је средњовековно гробље на локалитету Паланка, које се везује за Рудиште. Само насеље још увек није прецизно археолошки лоцирано, али се на основу нађених уломака опеке, лепа и атипичне керамике сматра да се налазило северно, односно северозападно од некрополе: С. Фидановски–Е. Зечевић, *Средњовековна гробља у Рипњу код Београда*, ГГБ 53 (2006) 36–39, 42–45, 64–67, 76, 82–84, 89.

²¹⁷ Б. Храбак, *Рудишта*, 99.

²¹⁸ Угарски краљ Ладислав V је 15. августа 1453. наредио Арадском каптолу да по устаљеној процедури, заједно са краљевим представником уведе Хуњадија у посед Рудишта, што је и учињено 27. децембра и наредних дана. Увођењу у посед су као суседи и сумеђници присуствовали деспотов заступник Григорије Влах, дијак Елеш као представник Београда и његовог подручја, и српска властела челник Радослав и војвода Никола, о чему је каптол обавестио владара 10 јануара 1454. године. Краљ је 12. маја 1456. потврдио Јовану Хуњадију посед Рудишта: Ј. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X*, Pesten 1853, 413–416, 519–521; Б. Храбак, *Рудишта*, 100; М. Динић, *За историју рударства II*, 23–24; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 307–308; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 98, 466, 474–475; А. Крстић, *Кучево и Железник*, 156–158.

ване су највероватније у Рудиштима. Ове емисије репрезентују ситуацију у којој је бистрички жупан и ердељски војвода био власник рудника и коvнице на територији државе српског деспота.²¹⁹ Постојала је и посебна мера овог трга и рудника (*pondus de Rudista*).²²⁰ Значај Рудишта огледа се и у томе што је преко овог рударског центра пролазила значајна саобраћајница која је повезивала Београд са Шумадијом и Моравском долином. Тим путем се од Београда, преко Рудишта и Жабара (код Тополе) до Крушевца кретала Хуњадијева војска у јесен 1454. године, ратујући против Османлија.²²¹

Последњих година пред пропаст српске државе у Рудиштима је формирана и мања дубровачка колонија, која је одржавала најживље везе са Смедеревом, али и с другим местима, као што су Београд, Рудник, Ваљево и Бохорина у Подрињу. Од 1453. до 1456. године у Дубровнику је образовано пет конзулата за решавање спорова међу дубровачким трговцима који су пословали у Рудиштима,²²² а неки од њих били су и жртве

---

²¹⁹ М. Динић, *За историју рударства II*, 24–26. У нашој нумизматици није препознато да је „војвода Иваниш“ из Рудишта заправо Јован Хуњади, и да се ради о још једној врсти заједничког новца деспота Ђурђа и Хуњадија кованој у Рудиштима, поред оне с латинским натписима. Зато се погрешно тврдило и тврди да је у питању једина „самостална – феудална емисија новца“ настала у Деспотовини. Међутим, управо чињенице да у консолидованој и централизованог држави српских деспота *не постоје* самосталне емисије властеле, и да је деспот Ђурађ, осим са Хуњадијем, заједничке емисије новца имао у Сребреници са краљем Стефаном Томашем, недвосмислено искључују сваку могућност да је „војвода Иваниш“ био неки локални српски великаш. Такође је без основа мишљење да је у питању члан познате босанске породице Динићих Ковачевић. Уп. С. Димитријевић, *Новац града Смедерева*, Ослобођење градова, 71–86; исти, *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, Београд 2001, 411, 421; исти, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Београд 2005, 92–93, 95; В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 28, 52, 60–61, 69, 176, 178, 191–194, 298–300; исти, *Новац деспота Ђурђа Бранковића*, Пад Српске деспотовине, 427. С друге стране, Ж. Видак, *Заједнички новац деспота Ђурђа Бранковића и Јаноша Хуњадија*, Рад Војвођанских музеја 10 (1961) 143–149, сматрао је да су врсте заједничког новца са латиничним натписима коване у Хуњадијевој ковници у Бестерцебањи у северној Угарској (Банска Бистрица у садашњој Словачкој).

²²⁰ Б. Храбак, *Рудишта*, 104; М. Динић, *За историју рударства II*, 24; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 686.

²²¹ L. Thallóczy – A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 2, Budapest 1907, 197–188 (= М. Динић, *Грађа за историју Београда II*, 59–60); М. Динић, *За историју рударства II*, 24; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 124; ИСН II, 296 (М. Спремић, Ј. Калић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 421–422.

²²² М. Динић, *Грађа за историју Београда II*, 57–58, 63, 66; А. Веселиновић, *Мало веће*. 591, 593, 599, 602.

разбојништава на околним путевима. У неким случајевима дубровачки трговци у Рудиштима су своје спорове износили пред локалне власти, па тако знамо да је у овом тргу и руднику постојао судија, који је имао своје службенике.²²³

Рудишта су и под Османлијама у прво време задржала свој статус. Насеље је 1476. године имало 14 кућа и држало пазар, а приходи од закупа овог рудника који је улазио у састав царског хаса у Железнику износили су 640 акчи, док се од закупа тржне царине добијало 30 акчи.²²⁴ Међутим, Рудишта су пре средине друге деценије 16. века остала без становника, пошто се „раја прикључила непријатељској земљи“.²²⁵ По попису из 1521/1523. годинесело Рудишта је још увек било ненастањено, а 1528. године у њему су убележени власи – 19 старешина и 20 њима придружених мушких чланова домаћинства на челу са примићуром Степаном, сином Петка.²²⁶ Поменути власи су се изгледа само кратко задржали у Рудиштина јер је већ у наредном попису, око 1530. године, село забележено као пусто. Његово имање користили су становници околних села, а тако је било и 1536. године, када су га обрађивали житељи рудника Железник.²²⁷

1.14. Рудник (Роџдникъ, Рѹдникъ, Rudinico, Rudnico, Rudenico, Rutnicho, Rudnich) – прве писане вести о Руднику потичу из 1293. године када је ово место рачунато у „сремску земљу“ краља Драгутина: ego eram in Seremo in contrata de Rudinico. М. Динић је мишљења да је краљ Драгутин у Руднику населио Сасе и да је на тај начин је започета рударска активност.²²⁸ Приближно време формирања средњовековног насеља није спор-

---

²²³ Радеља Добрашевић је у фебруару 1456. године дубровачким властима тужио Антонија Брусића што га је пријавио „ad iudicem seu iurisdicentem Rudiste“. Судија је од Радеље узео „удаву“ и наложио својим слугама и службеницима да га затворе, одузевши му 55 дуката, два коња и многе друге ствари. Тужилац је морао да потплати судијине људе са шест дуката како би повратио коње назад: М. Динић, *Грађа за историју Београда II*, 58, 65; Б. Храбак, *Рудишта*, 101–103; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 575, 644, 657, 704–706, 710–711. О удави видети: ЛССВ, 758–759 (А. Веселиновић). О Рудиштима и Дубровчанима вид. и: *Старо српско рударство*, 99, 103; Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот*, 265, 274, 326, 333.

²²⁴ ТТД No 16 (1476) 7; Х. Шабановић, *Турски извори*, 7.

²²⁵ До бежања становника Рудишта највероватније је дошло током угарско-турских борби око Жрнова 1515. године: ТТД No 1007 (1516) 57; Х. Шабановић, *Турски извори*, 18, нап. 12; *Старо српско рударство*, 190.

²²⁶ Истом примићуру је поред Рудишта убележено и село Путеник (15 домова, 18 придружених). Ови власи припадали су кнежини Манула, сина Тодоровог, који је држао рудник у Железнику на Космају: Х. Шабановић, *Турски извори*, 23, 111.

²²⁷ Рудишта су до почетка друге половине 16. века поново била насељена: Х. Шабановић, *Турски извори*, 131, 265; А. Крстић, *Кучево и Железник*, 158–159.

²²⁸ М. Динић, *За историју рударства II*, 557–558.